

Kamp Salamon

Néhány történeti adalék a Deák téri Bach-kultusz kialakulásához

„Ahogy múlik az idő, úgy nő Bach muzsikájának súlya és jelentősége. És egészen bizonyos: hogy senkinek idáig nem mondott annyit, mint a XX. század emberének. Ez a barokk muzsikás napjaink legmodernebb szerzője lett. Örök és hypermodern egyszerre, vagy pontosabban: rá van a legnagyobb szükségünk.

Ebben a zenében nincs semmi keresés: csupa találát! Semmi feleselés: csupán a centrum sodrása, a központ ereje, lüktetése. Mennyország-érv ez a zene, bizonyítéka annak, hogy az ellentétek nélküli életnek lendülete a leghatalmasabb, a »legizgalmasabb«. Klasszikus zene, s aki vonzásába kerül, annak a számára Bach az egyetlen klasszikus, mindenki más romantikus keresőnek hat a közelében. Örökös megérkezés ez a muzsika, s ezért nincs benne semmi szorongás, ezért merészel örökké útra kelni. Ahogy Szent Ágoston gondolta az öröklétet: örök útbanlét Istenben. Bach zenéje is: amit elhagy, azt se veszítheti el. A »centrum zenéje« örökös birtoklás és dicsőséges szegénység egyszerre.” Így ír Pilinszky János Johann Sebastian Bach zenéjéről egy János-passió hatása alatt 1963-ban. Jó okunk van feltételezni, hogy a költő e passió-előadást éppen a Deák téri evangélikus templomban hallhatta, hiszen évtizedekig evangélikus püspöki székhelyünk volt az egyetlen hely Magyarországon, ahol Johann Sebastian Bach

passiói, h-moll miséje, Karácsonyi oratóriuma, Magnificatja, motettái és kantátái felcsendültek. Nem túlzás, ha azt mondom, napjainkban a hivatásos zenei élet a Deák téren folyó zenei munkát a megtisztelő „Bach-centrum” kifejezéssel illeti.

A Deák téri Bach-tradíció a 19. század elejére vezethető vissza. 1818-ban adta ki a gyülekezet lelkésze, Molnár János Johann Nikolaus Forkel rövid tanulmányát az egyházi énekkarok jelentőségéről és hasznáról. Forkel a jénai, korábban a göttingeni egyetem professzora volt. Molnár János teológus korában, 1782-ben ismerhette meg személyesen és kötött vele barátságot Jénában. Forkelt (1749–1818) a német tudományos zenetörténeti irodalom egyik megalapítójának tekintik. Munkánk szempontjából legfontosabb műve az 1802-ben, Lipcsében megjelent, s a mai napig alapvető műnek számító Bach-életrajz (*Ueber J. S. Bachs Leben, Kunst und Kunstwerke*), amely a bachi művészet újrafelfedezésének egyik legelső előmozdítója volt. Forkel már az 1770-es évektől kutatta Bach életművét, személyesen ismerte legidősebb fiait is.

Molnár János hosszú előszót írt a traktátushoz, amelynek bonyolult filozófiai fejtegetései ellentétben állnak a füzet jóval gyakorlatibb jellegű tanácsaival. Pythagoras, Platón és a híres svájci pedagógus, Pestalozzi gondolatainak elemzésével jutott el

Molnár arra a megállapításra, hogy a zene, a kóruséneklés, a korálok a lélek legnemesebb részét fordítják Isten felé, s ezért különösen fontosak az oktatásban. A zene és az éneklés annál közelebb visz Istenhez, minél elmélyültebben foglalkoznak vele. Ezért volt olyan hangsúlyos Luther reformátori működésében a zene szerepe – fogalmazta meg Molnár. Luther példája kell hogy ösztönözzön minden evangélikus énekkart.

Forkel Luthert és reformátortársát, Bugenagent idézi az ének fontosságát igazolva. Az egyházi kórusok alapjának a tanulók rendszeres énekképzését tartja Forkel, s ennek a 19. századra már szinte teljesen kiveszett gyakorlatát kívánja újjáéleszteni. Véleménye szerint ez a legfontosabb eszköz a gyermekek lelki és vallási nevelésében. Igen fontosnak tartja, hogy a zeneoktatás meghatározott rend szerint, és ne a tanítók vagy kántorok saját ízlése szerint történjen. Lényegesnek ítéli a korál mellett a figurális zene oktatását és egyházi használatát is. Véleménye szerint a korál az egyházzene és az istentiszteleti zene csúcspontja, legfontosabb része. A korálharmonizálások közül mindenekelőtt Johann Sebastian Bach tételeit emeli ki, amelyek éneklése révén leginkább épülhetnek a diákok és tanárok is.

A Deák téri gyülekezetben 1862 elején egyházi énekegyelet alakult. A férfikart elsősorban azzal a céllal hozták létre, hogy az istentiszteleten a kántort segítve, hangjukkal – az orgona mellől – vezessék a gyülekezetet nem eléggé erőteljes és egységes énekét. Nem elégedtek meg azonban azzal, hogy egy szólamban énekeljék a korálokat, hanem négyszólamú átíratokat készítettek Mosonyi Mihályval, az akkori Pest egyik legnevesebb zeneszerzőjével. Mivel a 19. század

második felére az énekeskönyvek kötéltáinak eltűnése miatt a koráldallamok bizonytalanná váltak, Mosonyi az átíratok készítéséhez Bach koráljainak dallamvezetését használta fel, de a harmonizálást már saját maga végezte. Ily módon legalább 25–30 korált dolgozott fel a férfikar számára. A kezdeményezésről a Zenészeti Lapokban beszámoló Beliczay Gyula nagy lelkesedéssel ajánlotta az egyesület támogatását és mások számára is a példa követését. Az énekegyelet az istentiszteleteken kívül szerepelt Székács Józsefnek, a pesti magyar gyülekezet lelkészének 25 éves jubileumi istentiszteletén, 1862. november 23-án, ahol egy korált énekelte. A templom orgonistája és az iskola énektanára 1870 óta Schmid Tódor volt.

1900. július 1-től lett a gyülekezet orgonistája Bruckner Frigyes. Bruckner a későbbiekben 1918-ban bekövetkezett haláláig valamennyi énekkar alapításában és működtetésében tevékenyen részt vett. Bánkúthy Dezső, a Lutheránia későbbi krónikása azt írta róla, hogy *„mást is lelkesen végzett: ez az énekkar [ti. a Lutheránia] egyenesen szívügye volt”*. Bruckner Deák térre kerülése előtt közvetlenül, 1900 elején alakult meg a német gyülekezet kórusa, amely egyesületi formában működött. Megalakulásakor 24 alapító, 150 pártoló és 24 működő tagja volt. Az énekkar 1900-ban Pünkösdkor és Szentháromság vasárnapján mutatkozott be Mikolik Kálmán helyettes orgonista vezetésével, és énekelte *„megható korált”* az istentiszteleten. A kórus legközelebbi fellépésén – 1900. november 30-án, advent 1. vasárnapján, az új orgonát felavató ünnepségen – már Bruckner Frigyes vezényelt.

A Lutheránia világi dalkör 1904 végén alakult meg. Megalakulásáról értesítette a presbitériumot is: *„Van*

szerencsénk a Nagytiszteletű választmány nagybecsű tudomására hozni, hogy a nagy Luther Márton szellemének megfelelően hitélet körünkben való fejlesztése és a felekezeti szempontoknak társadalmi téren való érvényesítése céljából a már évek óta sikeresen működő egyházi énekkarral szoros kapcsolatban Bruckner Frigyes karnagy karmester műszaki vezetése alatt a »Lutheránia« világi dalkört megalakítottuk.”

A Lutheránia a háború éveinek kényszerű szünete után, 1920 tavaszán mégis feltámadt a romokon, s nem lehet véletlen, hogy éppen gyermekkorusként. Az Evangélikusok Lapja decemberben már arról számol be, hogy a kis dalosok száma 125. Első szereplésük a Deák téri templomban a reformációi emlék-istentiszteleten volt, ahol az „Erős vár a mi Istenünk” korált énekeltek. A szép eredményért az érdem Mendöl Ernő karnagyot illeti. Hamarosan megalakul a Lutheránia Vegyeskar is, 1923-ban pedig már egy ifjúsági vegyeskar is működik Mendöl Ernő karmesteri pálcája alatt.

1925 ősztől kezdődött meg az újonnan alakult egyházi énekkar rendszeres istentiszteleti szolgálata Kende-Kirchknopf Gusztáv vezetésével. Lavotta Rezső hittestvérünknek – a Nemzeti Színház karnagyának – Bach stílusában megírt liturgiájában a prédikáció utánra szerzett, *Halleluja* címet viselő kompozícióját is előadták. Ekkor 54 tagja volt az énekkarnak. A felvállalt elsődleges cél az istentiszteletek gazdagítása volt, „Schütz műveinek bemutatásával, evangélikus templomban még soha el nem hangzott karénekekkel megkezdjük halhatatlan értékeinknek liturgiánkba való bevonását” – írja az Evangélikus Családi Lap 1926. február 28-i száma. Johann Sebastian Bach,

„a mi Bachunk” oeuvre-jének vágyott művelése már nem adatott meg dr. Kende-Kirchknopf Gusztávnak, 1930. március 9-én, 47 évesen bekövetkezett korai és váratlan halála miatt.

A karmesteri pálcát Kapi-Králik Jenő orgonaművész és zeneszerző vette át. Az új karnagy célját és munkájának jelentőségét a közvetlenül működése első éve után megrendezett két templomi hangverseny is érzékelteti, melyekről Peschko Zoltán így ír: „A kórus biztos intonálása, a szólamok kiegyenlítetttsége, az érdekes műsor mind bizonyítéka a fejlődésnek, mindez segít közel kerülni a kitűzött feladathoz, Bach J. S. nagy műveinek megszólaltatásához.”

1922-től a Deák téri templom főorgonása Zalánfy Aladár lett. Zalánfy Aladár orgonaművész, zeneakadémiai professzor Koessler Jánostól tanult zeneszerzést, majd Bach zenéje iránt érzett vonzódása Lipcsébe vitte, ahol Karl Straube, a Tamás-templom orgonistájának irányításával ismerkedhetett meg mélyebben Bach zenéjével. Zalánfy egész élete során minden tétellel az evangélikus egyház zenei gyakorlatának gyarapítására törekedett. A Lutheránia szempontjából Zalánfy Aladár legfontosabb tevékenysége a bachi oratorikus művek megismertetése és előadásuknak szorgalmazása. Az első előadások egyike J. S. Bach *János passiója* volt Lichtenberg Emil, a kor nagy magyar Bach-kutatójának vezényletével.

Weltler Jenő 1942-ben került a Deák térre kántornak, s egyben a Deák téri Leánygimnázium énektanári teendőit is ellátta. Feladata volt továbbá az iskolai ének- és zenekar vezetése is. Munkásságának legismertebb, legnagyobb hatású és legmaradandóbb területe az, amelyet karnagyi minőségben végzett a Luthe-

ránia élén. A háború utáni első teljes munkaévben, 1946/47-ben az énekkar már mintegy 100 próbát tartott. A még romos templomban a szereplések száma 74 volt. Fennállásának 50. évfordulójára tanulta meg a Lutheránia a *h-moll misét*, a próbákban még nyári szünetet sem tartva. A jubileumi est 1954. november 8-án volt. A nagy művek előadása 1957-ben a *Karácsonyi oratórium* első három kantátájával folytatódott. Weltler Jenő karnagy első szavára boldogan jött minden vérbeli muzsikus *Karácsonyi oratóriumot*, *János passiót*, *Magnificat*ot előadni Sándor Judittól László Margitig, Melis Györgytől Réti József, Zalánfy Aladár, Weltler Jenő karnaggyal együtt, Magyarországon egyedülálló Bach-kultuszt teremtett. Igen jelentős gazdagodás volt az is, hogy Szokolay Sándor ebben az időben hat nagy kantátát komponált a Lutheránia számára, többek között a lemezen is megjelent *Luther-kantátát* és a *Confessio Augustanát*.

Amikor 1987-ben átvettem az együtttest, világos volt számomra: ahhoz, hogy életben tartsuk ezt az értékes zenei hagyományt, több változtatásra van szükség. Elsőként új repertoárt kellett felépítenünk. Számos kantátát tanultunk például Sebastian Knüpfertől, Johann Schellétől, Johann Kuhnautól, akik Johann Sebastian Bach elődei voltak a Tamás-templomban, és olyan szerzők műveivel is bővítettük repertoárunkat, mint Vincent Lübeck, Dietrich Buxtehude, Nicolaus Bruhns, Johann Pachelbel és Georg Böhm. Ezek a kompozíciók először hangzottak el Magyarországon.

Ujjászerveztük a Lutheránia Zenekart is. Bár felejthetetlen élményem marad, hogy évekig együtt dolgozhattam Tátrai Vilmos és Pallagi János hegedűművészekkel, gondolnom kel-

lett a fiatalításra is. A Lutheránia Zenekar, az Erkel Ferenc Kamarazenekar, a Weiner-Szász Kamaraszimfonikusok és a Budapesti Vonósok mellé olyan szólisták csatlakoztak, mint Zádori Mária, Szemere Zita, Zemlényi Eszter, Németh Judit, Schöck Atala, Gémes Katalin, Bakos Kornélia, Marosvári Péter, Molnár András, Megyesi Zoltán, Szerekován János, Moldvay József, Jekl László, Berczelly István.

A Deák téri Bach-hagyomány lényege, hogy Bach zenéje megmaradt egyházi jellegűnek. Azon a helyen játszuk Bach műveit, ahová íródtak, és ugyanazzal a célkitűzéssel, amellyel Bach komponált. Ezért zenéje számunkra mindig autentikus lesz, amíg istentiszteleten szólal meg. Azért játszuk istentiszteleti és liturgikus keretek között, mert nem csupán az istentisztelet mindenkori témájához és az egyházi év egy-egy meghatározott alkalmának – karácsony, böjti időszak, húsvét – lényegéhez kapcsolódik, hanem mert tisztán zenei mondanivalója, üzenete is van.

Elsőként létrehoztuk a Magyar Bach Társaságot. A Magyar Bach Társaság célkitűzései közé tartozik a Nemzetközi Bach Társasággal való kapcsolattartás. 1991. szeptember 23–30. között Helmuth Rilling Bach-kurzust tartott templomunkban. A kurzust lezáró zenés áhítat a Lutheránia Énekkar rendezésében valósult meg. Ugyancsak ilyen keretek között zajlott 1992 márciusában Anna Reynolds ének-mesterkurzusa is. A Bach Társaság működésének egyik alapelve, hogy hangversenyeken Bach gyakrabban előadott remekművei mellett a ritkán hallható kompozíciók is megszólalhassanak. Ezért kezdeményeztem 1990-ben a Budapesti Bach Hetet. Fontosnak tartom, hogy a Bach Hetekre rendszeresen eljőjenek

azok, akik a mai kor legmagasabb szellemi és zenei színvonalán szólaltatják meg Bach zenéjét, Helmuth Rillingtól a Bach-tudós Martin Petzoldig, aki hosszú éveken át töltötte be a Neue Bach-Gesellschaft elnöki tisztét. Kitűnő hazai művészek mellett olyan külföldi szólisták is ellátogattak hozzánk, mint Johann Sonnleitner, Zsigmond Dénes, Jacques Ogg és Gustav Leonhardt. A Bach Hét szervezésében kezdettől fogva legfőbb segítségem a kiváló magyar csembalóművész Dobozy Borbála és a Lutheránia titkára, Herényi István. A Társaság másik kiemelt célja a hazai és nemzetközi Bach-kutatás elősegítése. *Bach-tanulmányok* kiadványsorozatunkban külföldi és hazai dolgozatokat jelentetünk meg Komlós Katalin szerkesztésében, publikációs lehetőséget biztosítva hazai ifjú zenetudósoknak is.

Évek óta megrendezzük – a Budapesti Vonósokkal együttműködve – a *Bach közelében* című sorozatunkat a Művészetek Palotájában és a BMC-ben. A *Bach közelében* című sorozatunk az analízis és interpretáció kettős feszültségében vizsgálja Johann Sebastian Bach János- és Máté-passióját, egy-egy kantátáját, motettáit és a *h-moll misét*. Kétségtelen azonban, hogy még a legrészletesebb elemzés sem képes feltárni egy adott remekmű minden összefüggését. Mégis: a kíváncsiság és az érdeklődés arra sarkallja és ösztönzi a valódi muzsikust, hogy megfejtse a komponista szándékait, azokat felszínre hozza és továbbadja a mű előadásakor annak érdekében, hogy közelebb kerülhessünk e páratlan szépségű életmű rejtett belső titkaihoz.

Johann Sebastian Bach művészete a lélek adománya, ezért képes arra, hogy az emberben élő örök vágyat táplálja. Vágyat az üdvösségre. És arra

tanít, hogy az örökért nem kell küzdeni, mert az örök élet nem jutalom, hanem tény. Elkészítettett. Van. Mindig és mindenkinek.

Elindítottuk a kantátazenés istentiszteleteket is, amelyek lényege, hogy a művek azon a vasárnapon szólalnak meg, amelyre azokat a mester szánta, és így szorosan kapcsolódnak az Isten igéjéhez. Mintegy 200 műről, egyenként bő félórás darabokról beszélünk, amelyeknek 90%-a még nem szólalt meg Magyarországon. A kantátazenés istentiszteleteken közreműködő Lutheránia Zenekarának koncertmestere és szervezője az első években Martincsek Zoltán volt (2004 közepéig), napjainkban pedig a Magyar Rádió Szimfonikus Zenekarának kiváló vonósai, Fenyvesi Andrea és Fejérvári János töltik be ezt a szerepet.

Ha jellemezni próbáljuk a Lutheránia Énekkart más kórusokkal is összehasonlítva, mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a Lutheránia egyházi, pontosabban szólva, lutheránus egyházi kórus, amit az elődök által szerencsésen választott név is nagyon jól kifejez. Bach művészetének célja mégsem esztétikai, hanem metafizikai, ami visszavezeti az embert valóságos eredetéhez. Ez az a hang, amelyet mindannyian értünk. A teremtés és a lélek közti kapcsolatból tévedhetetlenül felismerjük ezt a hangot. Nemcsak a konkrét zenei hangot, hanem a magasabb létezésről, a magasabb világról való „híradást” is hallom Bach zenéjéből. Ezért van a zenének olyan hatalma, hogy a történetiségen, a korokon túl tud emelkedni. Mert Johann Sebastian Bach zenéje az embert egzisztenciájában szólítja meg, abban, ami gyermek és romlatlan marad mindenkiben, mindig és minden körülmények között. E megszólításra felébred az ember

eredeti lénye, szomjúsága a legvégső, legigazabb dolgok iránt, és vágyakozása a középponti rend felé irányul, amely a világgal és a létezéssel együtt minden helyen és időben azonos. Ezért a tökéletességre való törekvés nem álom, hanem élet!

Bach legfőbb törekvése egyházzenei irányultságú volt, „*Endzweck, nemlich eine regulirte Kirchen Music zu Gottes Ehren*” („Végső célom egy rendezett, rendszeres egyházzene Isten dicsőségére”). S nincs más célja a Lutherániának sem. S éppen, mert e legszentebb célt tisztaságában megőrizte, Urunk a hosszú évek során mindenkor gondoskodott olyan kiváló énekes és hangszeres művészekről, akik felismerték, hogy a szép és nagy élet nem a tökéletességen, hanem a megszenteltségen múlik.

Tudom, hogy a Lutheránia tevékenysége az isteni szeretet fényében áll. Közel százhusz éves fennállását egyedül Isten kegyelmének és közelségének köszönheti. Ahogyan Pál apostol írja a Korinthusiakhoz: „*Én ültettem, Apollos öntözte, de a növekedést az Isten adta.*” Bach zenéjének legréjtettebb és egyben legdrágább kincse, ahogyan Pilinszky János írja, Jézus Krisztus jelenléte. A Krisztushoz vezető utat Bach számára a lutheri tanításhoz való tántoríthatatlan ragaszkodás – ami az évek során egyéni, személyes felismerésévé vált – nyitotta meg. Számomra ez az egyik legfontosabb kapcsolódási pont. Ezért hálás szívvel mondok köszönetet a Mindenség Teremtő Urának, hogy méltónak ítél bennünket szolgálatára és nevének dicséretére.

Da Seb. Bach.

Fuga IV.

J. S. Bach Esz-dúr fúgájának kezdete a Wohltemperiertes Klavier II. kötetéből. A világon elsőként Franz Paul Rigler Zongoraiskolájában jelent meg (Buda, 1798), amelyből a fenti részlet is származik